

ΘΕΜΑ Γ

ΟΔΗΓΙΕΣ ΙΕΠ

Για τη Λογοτεχνία (Ως προς το ερμηνευτικό σχόλιο)

1. Σύνδεση ερμηνευτικού σχολίου με ερμηνευτικό διάλογο. (Βλ. Π.Σ.) Προτεινόμενη διδακτική μεθοδολογία (σύμφωνα με το Π.Σ.) για την προσέγγιση των λογοτεχνικών κειμένων είναι ο «ερμηνευτικός διάλογος»: «Ο ερμηνευτικός διάλογος είναι μια διαδικασία ελεύθερης και μαζί τιθασευμένης από τους κειμενικούς δείκτες διασταύρωσης των φωνών των μαθητών/-τριών πάνω στο κείμενο[...] Βασικές παράμετροι του ερμηνευτικού διαλόγου είναι: i) η απόδοση νοήματος στα κείμενα και η ανάδυση ερωτημάτων ή θεμάτων για συζήτηση ii) η κατάθεση ποικίλων υποθέσεων για το νόημα και τα ερωτήματα/θέματα που αναδείχθηκαν, υποθέσεων που προκύπτουν από τους μηχανισμούς [κειμενικούς δείκτες] του κειμένου.» (Για τα βασικά σημεία-βήματα της διαλογικής διαδικασίας στην τάξη βλ. αναλυτικά στο ΠΣ). Οι μαθητές/-τριες μέσω του ερμηνευτικού διαλόγου τοποθετούνται στο ερώτημα/ θέμα, καθώς στρέφονται στο κείμενο, για να στηρίξουν τις ανταποκρίσεις, τις υποθέσεις και τις απόψεις τους. Αυτό, κατά κύριο λόγο, αποτυπώνεται γραπτά στη σύνθεση ενός «ερμηνευτικού σχολίου». Το «ερμηνευτικό σχόλιο» αποτελεί ατομική εργασία, την οποία αναλαμβάνουν οι μαθητές/τριες στο τέλος της διδασκαλίας κάθε κειμένου, με σκοπό να ανασυνθέσουν στοιχεία του ερμηνευτικού διαλόγου που προηγήθηκε, στην προοπτική που υπαγορεύει η προσωπική τους προσληπτική κλίση, η δική τους εμπειρία του κειμένου και της αναγνωστικής διαδικασίας, και η τελική άποψη που διαμόρφωσαν οι ίδιοι/ες.

2. Σχετικά με την παραγωγή «ερμηνευτικού σχολίου» σε γραπτές εξετάσεις: Το «ερμηνευτικό σχόλιο» στις γραπτές εξετάσεις αποτελεί σχόλιο, περιορισμένης έκτασης (π.χ. 100-150 λέξεις ή 150-200 λέξεις), που περιλαμβάνει την ανάπτυξη αφενός του βασικού, για τους/τις μαθητές/τριες, ερωτήματος/θέματος του κειμένου και αφετέρου της ανταπόκρισής τους σε αυτό. Στο ερμηνευτικό σχόλιο, ο/η μαθητής/-τρια δεν περιορίζεται στο «τι λέει το κείμενο» αλλά επεκτείνεται στο «τι σημαίνει για τον/την ιδιον/-α». Είναι δηλαδή η ανάπτυξη και η αναγνωστική ανταπόκριση στο «Ερώτημα/Θέμα». Με το «ερμηνευτικό σχόλιο» στις γραπτές εξετάσεις αποτιμάται κατά πόσον οι μαθητές και οι μαθήτριες έχουν εσωτερικεύσει στρατηγικές και πρακτικές που αξιοποίησαν στον «ερμηνευτικό διάλογο». Ενδεικτική πορεία για τη συγγραφή του ερμηνευτικού σχολίου που μπορεί να ακολουθήσει ένας μαθητής ή μια μαθήτρια είναι, μετά την ανάγνωση του κειμένου και πριν ξεκινήσει να γράψει το «σχόλιο» του/της, να εντοπίσει ποιο είναι, κατά τη γνώμη του/της, το θέμα του κειμένου και να καταγράψει στη συνέχεια το ερώτημα ή τα ερωτήματα που απορρέει/-ουν από τον τρόπο που χειρίζεται ο/η συγγραφέας το θέμα του/της. Τέλος, να αξιολογήσει ποιο από τα ερωτήματα παρουσιάζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον, στο οποίο θα στηρίξει το ερμηνευτικό του σχόλιο. Στη συνέχεια, κατά τη συγγραφή του σχολίου οι μαθητές και οι μαθήτριες οφείλουν να τεκμηριώνουν με αναφορές στο κείμενο ή σε συγκεκριμένους κειμενικούς δείκτες τις απαντήσεις που, κατά τη δική τους κρίση, δίνονται στο κείμενο. Επίσης, η δική

τους απάντηση/τοποθέτηση στο ερώτημα του κειμένου πρέπει να συνδέεται με το κείμενο.

3. Αξιολόγηση του ερμηνευτικού σχολίου

α. Σχετικά με την κατανόηση και την ερμηνεία του λογοτεχνικού κειμένου αξιολογείται: η σαφήνεια της διατύπωσης του ερωτήματος/θέματος, το οποίο σχετίζεται με τον βαθμό κατανόησης των ιδεών και του συναισθηματικού κλίματος του κειμένου και η αναγνωστική ανταπόκριση των μαθητών και μαθητριών στο ερώτημα/θέμα με την επαρκή τεκμηρίωση/υποστήριξη της απάντησης με αναφορές-παραπομπές στο κείμενο.

β. Σχετικά με τους κειμενικούς δείκτες: Οι κειμενικοί δείκτες δε διδάσκονται αυτοτελώς, ενδιαφέρουν μόνο στον βαθμό που βοηθούν να αποδοθεί νόημα στο κείμενο. (Βλ. και Γραμματική Χατζησαββίδη, Πέμπτο κεφάλαιο). Οι αναφορές στο κείμενο ή σε συγκεκριμένους κειμενικούς δείκτες αξιολογούνται στον βαθμό που υποστηρίζουν επιτυχώς την ερμηνευτική προσέγγιση του μαθητή ή της μαθήτριας.

γ. Σχετικά με την οργάνωση και τη γλωσσική έκφραση του ερμηνευτικού σχολίου αξιολογείται: η αλληλουχία και η συνοχή του ερμηνευτικού σχολίου ως παραγόμενου κειμένου, η χρήση του κατάλληλου λεξιλογίου και η επίπτωση τυχόν γραμματικοσυντακτικών λαθών στην ερμηνευτική εκδοχή του μαθητή/της μαθήτριας.

δ. Επιδιώκεται το ερμηνευτικό σχόλιο να αξιολογείται συνολικά ως προς τα παραπάνω κριτήρια και να είναι εμφανής σ' αυτό η κατανόηση/ερμηνεία του λογοτεχνικού κειμένου, καθώς και η τεκμηριωμένη ανταπόκριση του μαθητή/τριας απέναντι στο ερώτημα/θέμα που διατυπώνει.

4. Ενδεικτικές εκφωνήσεις του θέματος του ερμηνευτικού σχολίου:

α. Να διατυπώσετε το ερμηνευτικό σας σχόλιο για το ποίημα/αφήγημα κ.λπ.

β. Να σχολιάσετε εκείνο το θέμα, από όσα θέτει το κείμενο, που κρίνετε πιο σημαντικό.

γ. Ποιο είναι το ερώτημα που, κατά τη γνώμη σας, θέτει το κείμενο; Ποια είναι η απάντηση του κειμένου/ του ήρωα κ.λπ.; Ποια είναι η δική σας απάντηση; Το λογοτεχνικό κείμενο μπορεί να συνοδεύεται από εισαγωγικό σημείωμα, στο οποίο θα αναφέρονται πληροφορίες (χωρίς ερμηνευτικά σχόλια) που κρίνονται απαραίτητες για την κατανόηση του λογοτεχνικού κειμένου (π.χ. για το συγκεκριμένο του λογοτεχνικού κειμένου). Επίσης, μπορεί να δίνεται με τη μορφή υποσημείωσης η σημασία μιας λέξης που δεν είναι γνωστή.

ΓΡΑΦΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΙΟΥ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ

- 1) Ο μαθητής θα κληθεί να συνθέσει ένα «ελεύθερο» ερμηνευτικό σχόλιο για το ποίημα/λογοτεχνικό κείμενο, π.χ. να γράψετε το ερμηνευτικό σας σχόλιο για το ποίημα.
- 2) Η θα κληθεί να απαντήσει σ' ένα "κατευθυνόμενο" ερώτημα όσον αφορά στη διατύπωσή του, π.χ. "ποιο είναι το θέμα του ποιήματος και με ποιους -τρεις- κειμενικούς δείκτες φωτίζεται αυτό; Ποια είναι η προσωπική σου άποψη / προσέγγιση για το θέμα;

Και στις δύο προαναφερθείσες περιπτώσεις οφείλει ο μαθητής να αναφέρει το θέμα και ενδεχομένως τη θέση του ποιητικού υποκειμένου, αν το κρίνει απαραίτητο ή αν του ζητηθεί. Στη συνέχεια η ανάλυση / σχόλιο του μαθητή θα στηριχτεί α) σε κειμενικούς δείκτες (βλ. κειμενικούς δείκτες στη λογοτεχνία) αλλά και β) σε αναφορές στο ποίημα/λογοτεχνικό κείμενο.

Αν έχει δοθεί κατευθυνόμενη εκφώνηση, η γνώμη, δηλαδή η προσωπική θέση του μαθητή καταγράφεται στο τέλος. Δεν πρέπει να υπερβαίνει την ανάλυση (θέμα-κειμενικούς δείκτες - αναφορές στο κείμενο / ποίημα). Σε συνολική απάντηση 150-200 λέξεων, το 1/3 της απάντησης αρκεί για ν' αναφερθεί ο μαθητής στη γνώμη του.

Η γνώμη του μαθητή καταγράφεται σε α' ενικό πρόσωπο ή αν κρίνει σκόπιμο (καθολικότητα στην ισχύ της άποψής του) μπορεί να γίνει- λελογισμένη- χρήση του α' πληθυντικού. Η ανταπόκριση, δηλαδή η θέση του μαθητή πάνω στο θέμα, ή το ερμηνευτικό του σχόλιο γενικά για το θέμα (σε περίπτωση που έχει δοθεί «ελεύθερη» εκφώνηση) μάς καθιστά σαφές ότι μιλάμε για μία γραφή εντελώς υποκειμενική που αφορά στο πώς έγινε η πρόσληψη του θέματος από τον μαθητή.

Αξίζει να σημειωθούν εδώ τα εξής:

α) Υποκειμενική άποψη δεν σημαίνει «ισοπεδωτική», «αυθαίρετη» άποψη. Δεν ζητείται απ' τον μαθητή να γράψει ποίηση / λογοτεχνία αλλά να σχολιάσει την ποίηση / λογοτεχνία άλλου. Άρα κάποιες νόρμες οφείλει να τις ακολουθήσει. Και οι νόρμες αυτές είναι οι κειμενικοί δείκτες που οφείλει να στηριχτεί, οι αναφορές του στο κείμενο, η υιοθέτηση στοιχείων που ενδεχομένως δίνονται στην εισαγωγή και φανερώνουν σημαντικές πληροφορίες για τον χαρακτήρα και την προσωπικότητα του λογοτέχνη (περικείμενο) ή για τις πολιτισμικές, κοινωνικές, οικονομικές, ιστορικές συνθήκες τις οποίες βιώνει ο λογοτέχνης κατά τη στιγμή / εποχή της συγγραφής του έργου του (συγκείμενο).

β) Υποκειμενική γραφή επίσης δεν σημαίνει πως ο μαθητής προκρίνει μόνος του σε ποιο από τα ερωτήματα που καλείται να απαντήσει θα δώσει μεγαλύτερη έμφαση. Αν του ζητούνται τρεις κειμενικοί δείκτες, θ' αναφερθεί ισομερώς στην απάντηση και στους τρεις κι όχι σε δύο απ' αυτούς με περισσότερες λέξεις και στον τρίτο να γίνει απλή αναφορά.

γ) Υποκειμενική γραφή, τέλος, δεν σημαίνει πως την προσωπική του άποψη-θέση για το θέμα ή το ερμηνευτικό σχόλιό του για το θέμα θα το γράψει «μονομερώς». Είναι θετικό στοιχείο στη διατύπωση της άποψής του η «μεσότητα». Μεσότητα, μετριοπαθία δηλαδή στη διατύπωση της γνώμης του δείχνει συγκροτημένη σκέψη, κάτι που πειθεί και αρίσει να διαβάζεται και να αξιολογείται από τον διορθωτή. Η μετριοπαθής και όχι απόλυτη / δογματική άποψη για το θέμα που σχολιάζει δεν περιορίζει την υποκειμενικότητα (πρόσληψη του θέματος απ' την οπτική του μαθητή). Μη συγχέουμε την μετριοπαθή έκφραση με τη φίμωση του μαθητή.

Ας υποθέσουμε ότι ζητούν τη γνώμη του για ένα θέμα που αφορά τη γενιά του και επομένως ζητείται η γνώμη του για το θέμα, η συμπεριφορά των νέων στα ζώα, οι σχέσεις των νέων μετά την εμφάνιση του διαδικτύου στη ζωή τους, κ.τ.λ. Ο δογματισμός στην απάντηση εδώ ή η μονομερούς προσέγγιση συγκαταλέγεται στα αρνητικά της απάντησης.

Παραδείγματα

1) Η στάση κάποιων νέων απέναντι στα ζώα είναι θετική, τα φροντίζουν, τ' αγαπούν.
// Κάποιων άλλων είναι κατάπτυστη, τα κακοποιούν, τα δηλητηριάζουν κ.τ.λ.

2) Οι σχέσεις με το διαδίκτυο άλλαξαν προς το χειρότερο, «ανέπαφες» επαφές, εικονικές σχέσεις // Οι σχέσεις τους βελτιώθηκαν σε άλλες περιπτώσεις, όταν η συστολή και η ντροπαλότητά τους στεκόταν εμπόδιο μέχρι τώρα στην επαφή τους, «συρρικνώθηκαν» οι αποστάσεις με βιντεοκλήσεις κ.τ.λ. **Προσοχή:** Αφού αναφέρω συνοπτικά τις δυο απόψεις σε θέμα που αφορά τους νέους, ως νέος θα τοποθετηθώ σε ποια απ' τις δυο κατηγορίες ανήκω ή πότε προσεγγίζω τη μία και πότε την άλλη.

→ Αυτό δεν περιορίζει την προσωπική / υποκειμενική γνώμη μου, αντιθέτως δείχνει ότι έχω εμπειριστατωμένη άποψη.

Από τα παραπάνω εξάγεται το συμπέρασμα πως πρέπει ο μαθητής να προσέξει τη λεπτή διαφορά στην εκφώνηση: «Ποια είναι η προσωπική σου άποψη για το θέμα;» ή «Ποια σχέση θεωρείς ότι έχει ο νέος της γενιάς σου με το «Χ» θέμα;»

δ) Μια περίπτωση ιδιαίτερου υποκειμενισμού στην απάντηση του ερευνητικού σχολίου ή προσωπικής θέσης του μαθητή είναι ερώτηση που αφορά συγκεκριμένους στίχους ή χωρίο απ' το λογοτεχνικό κείμενο και η εστίαση του σχολιασμού σ' αυτούς κι έπειτα ο συσχετισμός ή ο ρόλος τους -που κατά τη γνώμη του μαθητή- διαδραματίζουν σε όλο το ποίημα/ κείμενο. Στην περίπτωση αυτή και πάλι η λέξη «γνώμη» πρέπει να προσεχτεί ιδιαίτερα: χρειάζεται και πάλι να αυτοπεριοριστεί από κειμενικούς δείκτες - κι ας μην ζητούνται- ώστε να καταλάβει ποιο είναι καταρχάς το όλο θέμα κι έπειτα να κάνει τον συσχετισμό με αυτό. Στη συνέχεια, η ανάλυσή του πάνω σε συγκεκριμένους στίχους, δε γίνεται αυθαίρετα και με αποκομμένους τους στίχους απ' το υπόλοιπο γλωσσικό περιβάλλον αλλά με βάση την προηγούμενη συλλογιστική πορεία που

αναφέρθηκε, και πρέπει να έχει ακολουθήσει ο μαθητής. Συμπέρασμα: όποια και να είναι η εκφώνηση το Α και το Ω στην απάντηση είναι ο εντοπισμός του θέματος και των δεικτών που το επιβεβαιώνουν.

Το θέμα Γ του κριτηρίου δεν είναι άσκηση μαθηματικών. Βασίζεται σε λογική, σχέσεις δεικτών- περιεχομένου μεν, αλλά δεν γράφεται «αφουδατωμένα», «στεγνά», ως απλή παράθεση δεικτών απλά και μόνο επειδή ο μαθητής τους βρήκε. Για παράδειγμα τρεις κειμενικοί δείκτες χαρίζουν έξι (6) μονάδες, οι οποίες αφορούν οι τρεις (3) στον εντοπισμό του κάθε δείκτη και οι τρεις (3) στη λειτουργία τους μέσα στο κείμενο (τη λεγόμενη κειμενοκεντρική προσέγγιση των δεικτών). **Προσοχή:** ένας δείκτης με βάση τη θεωρία που ξέρει ο μαθητής μπορεί να δείχνει πολλά πράγματα π.χ. τα ρηματικά πρόσωπα. Ο μαθητής θα χρησιμοποιήσει μόνο ό,τι ταιριάζει εκεί, στο συγκεκριμένο κείμενο / ποίημα.

Το θέμα Γ, ως προσωπικό κείμενο / κατασκευή του μαθητή αξιολογείται και ως προς την οργάνωση του λόγου και τη γλωσσική έκφραση (όπως αξιολογούνται για τους ίδιους λόγους έτσι και η περίληψη και η παραγωγή λόγου). Γι' αυτό ο μαθητής οφείλει να προσέξει τη φροντισμένη ροή στον λόγο του και το λεξιλόγιό του καθώς και το ρηματικό πρόσωπο, α' ενικό (στην καταγραφή της άποψής του).

Σημείωση: Όταν η εκφώνηση ζητάει ν' αποδείξει ο μαθητής τη διαχρονικότητα του θέματος, η απάντηση θα αφορά στοιχεία του κειμένου τα οποία θα συνδυάζονται με σημερινά γεγονότα και τεκμήρια, μέσα από τον σχολιασμό και αξιολόγηση των οποίων θα παίρνει σαφή θέση ο μαθητής. Στην περίπτωση αυτή θετικά προσμετράται η παράθεση βιωματικών τεκμηρίων του μαθητή.

ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ

Θέματα Πανελλαδικών Εξετάσεων 2020

«Εκεί σε βρίσκει η ποίηση»

Εκεί που αναρωτιέσαι για πράγματα που πρώτη φορά
αντικρίζεις
για πράγματα χιλιοειπωμένα που έχουνε πια περάσει
για πράγματα που ξαφνιάζουν κι ας γίνονται κάθε μέρα
για πράγματα που έλεγες δεν θα συμβούν ποτέ
και τώρα συμβαίνουν μπρος στα μάτια σου
γι' άλλα που επαναλαμβάνονται μ' ελάχιστες παραλλαγές
για πράγματα που πουλιούνται μόλις πιάσουν
κατάλληλη τιμή

για πράγματα που σάπισαν με το πέρασμα του καινού
ή που ήσαν σάπια απ' την αρχή και δεν το έβλεπες
εκεί που απορείς για πράγματα που μπόρεσες να κάνεις
για πράγματα σοβαρά ή ανόητα που ρίσκαρες τη ζωή σου
για πράγματα σημαντικά που τα κατάλαβες αργότερα
για πράγματα που τα φοβήθηκες κι απέφυγες
ν' αναλάβεις
για πράγματα που τα προγραμματίσες και δεν σου βγήκαν
γι' άλλα που τα σχεδίασαν άλλοι και βγήκαν διαφορετικά
για πράγματα που σου έτυχαν χωρίς να τα περιμένεις
για πράγματα που μόνο τα ονειρεύτηκες
και κάποτε, μία στις χίλιες, πραγματώθηκαν...

Εκεί απάνω σε βρίσκει η ποίηση.

Τίτος Πατρικίος, ποίημα από τη συλλογή «Σε βρίσκει η ποίηση» (2012).

Ερώτηση: Ποιο είναι το θέμα του ποιήματος, κατά τη γνώμη σας; Ποιο ρόλο έχει η Ποίηση στην προσωπική σας ζωή; Να απαντήσετε αξιοποιώντας τουλάχιστον τρεις (3) κειμενικούς δείκτες (150-200 λέξεις).

Απάντηση

Θέμα: Οι ανθρώπινες καταστάσεις αποτελούν πηγή έμπνευσης για την ποίηση με αποτέλεσμα αυτή ν' αγγίζει όλες τις εκφάνσεις της καθημερινότητας.

Κειμενικοί δείκτες:

- 1) β' ενικό πρόσωπο: ερωταπόκριση με τον εαυτό του – αυτοαναφορά – και με τον αναγνώστη. Καθιστά διαλογικό και οικείο τον τόνο, ο αναγνώστης ανακαλεί στη μνήμη περιπτώσεις (συμβάντα που του έχουν τύχει και με αφορμή αυτά ή έχει γράψει ποίηση, δηλαδή έχει νιώσει την ανάγκη με κάποιον τρόπο να εξωτερικεύσει τα συναισθήματά του ή έχει βρει καταφύγιο στην ποίηση και ταυτίζεται με όσα μηνύματα αυτή του περνά (σε όλους τους στίχους εντοπίζουμε τα παραπάνω).
- 2) Αναδύεται ένας έντονος εξομολογητικός τόνος με τη χρήση εσωτερικού μονολόγου καθώς το ποιητικό υποκείμενο συνδιαλέγεται με τον εαυτό του, εκφράζοντας βιώματα που σημάδεψαν τη ζωή του «για πράγματα που φοβήθηκες κι απέφυγες ν' αναλάβεις».

- 3) Επαναλήψεις: «τα πράγματα». Συνοχή στο νόημα του ποιήματος, έμφαση στην καθημερινότητα: τα «πράγματα» είναι η απτή καθημερινότητα κι έτσι αποδεικνύει ότι σε όλες τις εκφάνσεις της η ποίηση δηλώνει «παρούσα». Είναι το «εκεί» που εννοεί το ποιητικό υποκείμενο απ' την αρχή.
- 4) Αντίθεση: «η πρώτη φορά», «χιλιοειπωμένα», «σάπια», «σάπια απ' την αρχή», «τα προγραμματίσεις», «τα σχεδίασαν άλλοι». Η αντίθεση δίνει ποικιλομορφία στο ύφος, φανερώνει τις αντιθέσεις, τις διαφορετικές καταστάσεις ή τις συγκρούσεις που αντιμετωπίζεις και η ποίηση τότε έρχεται να σε λυτρώσει.

Προσωπική γνώμη μαθητή

Η ποίηση διαδραματίζει πρωταρχικό ρόλο στη ζωή μου και άκρως ευεργετικό! Με ηρεμεί, με γαληνεύει, με ταξιδεύει. Η ανάγνωση λογοτεχνίας και ποίησης, ακουσμάτων που χάρη στη μητέρα μου, μου είναι πολύ οικεία μέχρι σήμερα με βοηθάει ν' απαλλαχτώ απ' το άγχος των μαθημάτων ή άλλων προβλημάτων που προκύπτουν, μου δίνει απαντήσεις, με στρέφει προς την ενδοσκόπηση και την αυτογνωσία. Έτσι συμβάλλει στην αυτοβελτίωση αλλά και αυθυπαρξία μου. Κατανοώ τον κόσμο γύρω μου, προβληματίζομαι, γίνομαι άνθρωπος με κρίση, ευαίσθητος πολίτης.

Παραλλαγμένη ερώτηση επί του προσωπικού σχολίου

- Θεωρείς πως οι νέοι σήμερα έχουν καλή σχέση με την ποίηση;

1^ο βήμα: Αναφέρω συνοπτικά τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης ζωής όπως η τεχνολογία, η οικονομική κρίση, ο ατομικισμός κ.α.

2^ο βήμα: κατάθεση και των δυο απόψεων σχετικά με τη σχέση νέου – ποίησης:

α) Νέοι που την αποστρέφονται λόγω εθισμού στο διαδίκτυο, υπερφορτωμένου ωραρίου μαθημάτων, υπαρξιακών θεμάτων τους κ.τ.λ.

β) Νέοι που για τους ίδιους λόγους νιώθουν ότι κάποια στιγμή ο κλοιός που τους πνίγει πρέπει να λυθεί. Και θα λυθεί με τρόπο αποτελεσματικό και εποικοδομητικό.

3^ο βήμα: Παραθέτω την ανωτέρω άποψη (βλέπε «προσωπική γνώμη μαθητή») εξηγώντας γιατί εγώ ανήκω στη δεύτερη κατηγορία νέων.

ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΣΕ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΥΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΥΣ ΔΕΙΚΤΕΣ

Α. ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ – ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΟΙ ΤΡΟΠΟΙ

Αφηγηματικές τεχνικές

Αφηγητής / Ποιητικό Υποκείμενο

α. Ανάλογα με τη σχέση του με την ιστορία

Αυτοδιηγητικός πρωταγωνιστής	Ομοδιηγητικός συμμετέχει στην ιστορία	Ετεροδιηγητικός αφηγείται την ιστορία κάποιου άλλου
---------------------------------	--	--

β. Ανάλογα με την εστίαση

Μηδενική εστίαση - «Παντογνώστης αφηγητής» Ξέρει περισσότερα από τα πρόσωπα της αφήγησης	Εσωτερική εστίαση Ξέρει όσα και ένα πρόσωπο – ήρωας της αφήγησης	Εξωτερική εστίαση Ξέρει λιγότερα από τα πρόσωπα-ήρωες της αφήγησης
---	---	---

Αφήγηση

α. Σχετικά με τη σειρά των γεγονότων

Αναδρομική («ανάληψη») διακόπτεται η σειρά των γεγονότων με αναδρομή στο παρελθόν	Προδρομική («πρόληψη») παρεμβάλλονται γεγονότα που θα συμβούν στο μέλλον	in medias res αρχίζει από το μέσο της ιστορίας ή παράλληλα με τα προηγούμενα
--	--	---

β. Σχετικά με τη διάρκεια της ιστορίας

Επιβράδυνση (με περιγραφή και σχόλια) ο χρόνος της αφήγησης είναι μεγαλύτερος από τον χρόνο της ιστορίας	Επιτάχυνση (με περιλήψεις και ελλείψεις) ο χρόνος της αφήγησης είναι μικρότερος από τον χρόνο της ιστορίας	Σκηνή (διάλογος) ο χρόνος της αφήγησης και ο χρόνος της ιστορίας ταυτίζονται
--	--	--

γ. Σχετικά με τη συχνότητα εμφάνισης ενός γεγονότος

Επαναληπτική αφήγηση ένα περιστατικό ή και ολόκληρη ιστορία αναφέρονται πολλές φορές, συνήθως από διαφορετικές οπτικές γωνίες	Θαμιστική αφήγηση ένα γεγονός που συνέβη πολλές φορές στην ιστορία αναφέρεται μια φορά στην αφήγηση
--	--

Είναι τα συστατικά στοιχεία που συναποτελούν μια αφήγηση. Πιο συγκεκριμένα, αφηγηματικοί τρόποι θεωρούνται: α) η αφήγηση γεγονότων και πράξεων, β) η περιγραφή, γ) ο διάλογος, δ) ο εσωτερικός μονόλογος και ε) το αφηγηματικό σχόλιο, η παρεμβολή δηλαδή σχολίων/σκέψεων του αφηγητή¹⁹.

ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ

Η φόνισσα

Η Φραγκογιαννού διαπράττει φόνους κοριτσιών πιστεύοντας ότι επιτελεί θεάρεστο έργο κι ότι απαλλάσσει τους γονείς από τα βάσανα που θα τους φέρουν τα κορίτσια μεγαλώνοντας. Γιατί και η ίδια ως μικρό κορίτσι ένιωθε πως η μητέρα της την αντιμετώπιζε σαν βάρος, έπρεπε να την προικίσει, να την παντρεύει και μετά η ίδια η Φόνισσα να αναθρέψει δύσκολα τα παιδιά και τα εγγόνια της, έχοντας έναν σύζυγο μέθυσσο που δεν πρόσφερε τίποτα στο σπίτι. Εδώ, κυνηγημένη από τους αστυνομικούς προσπαθεί να φτάσει στο βράχο του Αγίου Σώστη ελπίζοντας στη σωτηρία της, εφόσον ανακάλυψαν τους φόνους της.

Αλλά την ιδίαν στιγμήν άκουσε θόρυβον όχι μικρόν επί του κρημνού. Δύο άνδρες, ο εις στρατιωτικός, ο άλλος πολίτης, με δύο τουφέκια επ' ώμου, κατήρχοντο τρέχοντες τον κατήφορον. Ο πολίτης δεν ήτον ο δραγάτης τον οποίον είχε αφήσει οπίσω, με τον ένα χωροφύλακα, ήτον άλλος, κι εφόρει φράγκικα. **Αυτή λοιπόν ήτο η ενέδρα, την οποίαν είχε υποπτεύσει ευλόγως αυτή, με την οποίαν ηθέλησαν να την βάλουν εις τα στενά; Ιδού ότι τώρα την έφθαναν.**

Η Φραγκογιαννού έτρεξεν, έκαμε τον σταυρόν της, κι επάτησεν επάνω εις το πέρασμα της άμμου. Η άμμος ήτον ολισθηρά. Το κύμα ανήρχετο, εφούσκωνε. Η γυνή δεν ωπισθοδρόμησε. Δεν είχεν άλλην σανίδα σωτηρίας. Ούτε αυτήν, την παρούσαν, μάλιστα δεν είχε.

Το κύμα ανέβαινεν, ανέβαινεν. Η Φραγκογιαννού επάτει. Η άμμος ενέδιδεν. Οι πόδες της εγλιστρούσαν. Ο βράχος του Αγίου Σώζοντος απείχε περί τας δώδεκα οργυιάς από την ακτήν. Ο λαιμός της άμμου, το πέρασμα, θα ήτο πλέον ή πενήντηντα βημάτων το μήκος. Το κύμα την έφθανεν έως το γόνυ, είτα ως την μέσην. Η άμμος εγλιστρούσε. Εγίνετο βάλτος, λάκκος. Το κύμα ανήλθεν έως το στέρνον της.

Οι δύο άνδρες, οίτινες την εκνήγγουν, έρριψαν μίαν τουφεκιάν διά να την πτοήσουν. Είτα ηκούσθησαν αι φωναί των, φωναί αλαλαγμού και βεβαίας νίκης. Η Φραγκογιαννού απείχεν ακόμη ως δέκα βήματα από τον Αϊ-Σώστην. Δεν είχε πλέον έδαφος να πατήση· εγονάτισεν. Εις το στόμα της εισήρχετο το αλμυρόν και πικρόν ύδωρ.

¹⁹ Φάκελος Υλικού, σελίδα 175.

Τα κύματα εφούσκωναν αγρίως, ως να είχαν πάθος. Εκάλυψαν τους μυκτήρας και τα ώτα της. Την στιγμήν εκείνην το βλέμμα της Φραγκογιαννούς αντίκρυσε το Μποστανί, την έρημον βορειοδυτικήν ακτήν, όπου της είχαν δώσει ως προίκα έναν αγρόν, όταν νεάνιδα την υπάνδρευσαν και την εκουκούλωσαν και την έκαμαν νύμφην οι γονείς της.

— Ω! να το προικιό μου! είπτε.

Αυταί υπήρξαν αι τελευταίαι λέξεις της. Η γραία Χαδούλα εύρε τον θάνατον εις το πέρασμα του Αγίου Σώστη, εις τον λαμόν τον ενώνοντα τον βράχον του ερημητηρίου με την ξηράν, εις το ήμισυ του δρόμου, μεταξύ της θείας και της ανθρωπίνης δικαιοσύνης.

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης

Ερώτηση: α) Γιατί ο αφηγητής είναι ετεροδιηγητικός και παντογνώστης; β) Να βρείτε χωρία με αφήγησι, περιγραφή, εσωτερικό μονόλογο, έμμεσο σχόλιο. (Δεν ζητούνται μεταγλωσσικοί όροι με το νέο σύστημα εξετάσεων, είναι δυνατόν όμως να δίνονται και να ζητείται ο εντοπισμός τους).

Απάντηση

Ο αφηγητής είναι ετεροδιηγητικός, γιατί αφηγείται την ιστορία κάποιου άλλου, δηλαδή της Φόνισσας.

Είναι παντογνώστης, γιατί ξέρει τα πάντα, ακόμα κι αυτά που δεν ξέρουν οι ήρωές του.

Στο απόσπασμα έχουμε περιγραφή, αφήγησι, εσωτερικό μονόλογο, έμμεσο σχόλιο του συγγραφέα (τέσσερις από τους πέντε αφηγηματικούς τρόπους, ο άλλος είναι ο διάλογος²⁰)

1. Αυτή λοιπόν ήτο η ενέδρα, την οποίαν είχε υποπτεύσει ευλόγως αυτή, με την οποίαν ηθέλησαν να τηνβάλουν εις τα στενά; **{εσωτερικός μονολογός}** (υπερτονισμένο στο κείμενο)

2. α. Δεν είχεν άλλην σανίδα σωτηρίας. Ούτε αυτήν, την παρούσαν, μάλιστα δεν είχε.

β. Τα κύματα εφούσκωναν αγρίως, ως να είχαν πάθος.

γ. Η γραία Χαδούλα εύρε τον θάνατον μεταξύ της θείας και της ανθρωπίνης δικαιοσύνης. **{Έμμεσο σχόλιο, αφηγηματικό σχόλιο του συγγραφέα}** (υπογραμμισμένα στο κείμενο)

---

²⁰ Βλέπε κειμενικούς δείκτες στο Θέμα Β.

3. α. Οι δύο άνδρες, οίτινες την εκνήγουν, έρριψαν μίαν τουφεκίαν διά να την πτοήσουν. Είτα ηκούσθησαν αι φωναί των, φωναί αλαλαγμού και βεβαίας νίκης.

β. Η Φραγκογιαννού απείχεν ακόμη ως δέκα βήματα από τον Αϊ-Σώστην.

γ. Δεν είχε πλέον έδαφος να πατήση· εγονάτισεν. [αφήγηση] (με πλάγια γραφή στο κείμενο)

4. α. Δύο άνδρες, ο εις στρατιωτικός, ο άλλος πολίτης, με δύο τουφέκια επ' ώμου, κατήρχοντο τρέχοντες τον κατήφορον. Ο πολίτης δεν ήτον ο δραγάτης τον οποίον είχεν αφήσει οπίσω, με τον ένα χωροφύλακα, ήτον άλλος, κι εφόρει φράγκικα.

β. Εις το στόμα της εισήρχετο το αλμυρόν και πικρόν ύδωρ.

γ. Τα κύματα εφούσκωναν αγρίως, ως να είχαν πάθος. **Εκάλυψαν** τους μυκτήρας και τα ώτα της. **Την στιγμήν εκείνην** το βλέμμα της Φραγκογιαννούς **αντίκρυσε το Μπυστάνι, την έρημον βορειοδυτικήν ακτήν**, όπου της είχαν δώσει ως προίκα έναν αγρόν, **όταν νεάνιδα την υπάνδρευσαν και την εκουκούλωσαν και την έκαμαν νύμφην οι γονείς της**.

[αφήγηση και περιγραφή, που συχνά στη λογοτεχνία εμπλέκονται]

Β. ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΕΠΙΛΟΓΕΣ - ΕΚΦΡΑΣΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

Οι γλωσσικές επιλογές σχετίζονται με το **λεξιλόγιο**, τους γραμματικούς τύπους που έχουν τεθεί τα **ρήματα** (χρόνος, έγκλιση, πρόσωπο), τη **στίξη** και τα **σχήματα λόγου**.

ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ

«Στην Τρίτη τάξη είχαμε δάσκαλο τον Περίανδρο Κρασάκη. Αυτός είχε μανία με την καθαριότητα. Κάθε μέρα επιθεωρούσε τα χέρια μας, τα αυτιά μας, τη μύτη, τα δόντια, τα νύχια. Δεν έδεχνε, δεν παρακαλούσε, μα έλεγε:

-Ζώα, αν δεν πλένεστε κάθε μέρα με σαπούνι, δε θα γίνετε ποτέ σας ανθρωποι. Τι θα πει μαθές άνθρωπος; Αυτός που πλένεται με σαπούνι. Το μυαλό δε φτάνει, κακομοιρήδες, χρειάζεται και σαπούνι. Πώς θα παρουσιαστείτε στο Θεό με τέτοια χέρια; Πηγαίνετε έξω στην αυλή να πλυθείτε.

Ωρες μας έπαιρνε τ' αυτιά ποια φωνήεντα είναι μακρά, ποια βραχεία και τι τόνο να βάλουμε, οξεία ή περισπωμένη. Κι εμείς ακουγαμε τις φωνές στο δρόμο, τους μανάβηδες, τους κουλουρτζήδες, τα γαϊδουράκια που γκαρίζαν και τις γειτόνισσες που γελούσαν και περιμέναμε πότε να χτυπήσει το κουδούνι, να γλιτώσουμε.

Κοιτάζαμε το δάσκαλο να ιδρώνει απάνω στην έδρα, να λέει, να ξαναλέει και να θέλει να καρφώσει στο μυαλό μας τη γραμματική, μα ο νους μας ήταν έξω στον ήλιο και στον πετροπόλεμο. Γιατί πολύ αγαπούσαμε τον πετροπόλεμο και συχνά πηγαίναμε στο σκολειό με το κεφάλι σπασμένο.

Μια μέρα, ήταν ανοιχτή, χαρά Θεου, τα παράθυρα ήταν ανοιχτά κι έμπαινε η μυρωδιά από μια ανθισμένη μανταρινιά στο αντικρινό σπίτι. Το μυαλό μας είχε γίνει κι αυτό ανθισμένη μανταρινιά και δεν μπορούσαμε πια ν' ακούμε για οξείες και περισιωπήμενες. Κι ίσια ίσια ένα πουλί είχε καθίσει στο πλατάνι της αυλής του σκολειου και κελαηδούσε.

Τότε πια ένας μαθητής, χλωμός, κοκκινομάλλης, που 'χε έρθει εφέτο από το χωριό, Νικολιό τον έλεγαν, δε βάσταξε, σήκωσε το δάχτυλο:

-Σώπα δάσκαλε, φώναξε. Σώπα, δάσκαλε, ν' ακούσουμε το πουλί!».

Ν. Καζαντζάκης, Αναφορά στον Γκρεκο, εκδόσεις Καζαντζάκη

Ερώτηση: Με ποιες εγκλίσεις και εικόνες φαίνεται μέσα από την αφήγηση η συναισθηματική κατάσταση των μαθητών στην τάξη όταν έμπαινε ο δάσκαλος; Να δώσετε δύο παραδείγματα για κάθε δικίτη.

Εγκλίσεις

Οριστική: κοιτάζαμε, αγαπούσαμε: Δείχνει τη βεβαιότητα, το πραγματικό ως έγκλιση κι εδώ ο Καζαντζάκης μας εξηγεί πόσο ρουτίνα κι αδιάφορο για τα παιδιά είχε καταντήσει κάθε μερα το μάθημα του δασκάλου. Γεγονός αναμφισβήτητο αφού κοιτάζαν τον δάσκαλο να ιδρώνει και να πασχίζει για να τους μάθει γραμματική κι αυτά τον αγνοούσαν, αλλά η εικόνα του τους είχε μείνει στο μυαλό γιατί πάντα έτσι έκανε ο δάσκαλος. Εξηγεί ότι αγαπούσαν τον πετροπόλεμο, ένα παιχνίδι που πραγματικά τους έδινε χαρά.

Προστακτική: Σώπα: Το παιδί, ο Νικολιός, που δεν αντέχει άλλο τη φωνή του δασκάλου και θέλει να ακούσει το κελάηδημα. Η προστακτική φανερώνει άμεση προσταγή του παιδιού που κάνει την υπέρβαση ως μαθητής και αλλάζει ρόλους με τον δάσκαλο. Εκείνο δίνει εντολές μήπως και υπακούσει ο δάσκαλος. Σε ένταση εδώ ο μαθητής, εκφράζοντας το σύνολο της τάξης, δημιουργεί με το ρήμα στην προστακτική [Ο ίδιος ο συγγραφέας προφανώς βλέπει στοιχεία του εαυτού του στον ήρωα] ένα εύθυμο κλίμα αλλά ταυτόχρονα το ρήμα είναι ενδεικτικό της αγανάκτησης των παιδιών.

Εικόνες

α. Στην 3^η παράγραφο μια εικόνα οπτική, ακουστική, κινητική (η κίνηση των ανθρώπων και ζώων έξω από το παράθυρο) αποδίδει: όπως και οι εγκλίσεις τη συναισθηματική κατάσταση των μαθητών η οποία δίνεται με αντιθετικές εικόνες. Μεσα στην τάξη η φιγούρα του δασκάλου να φωνάζει για γραμματικές και τόνους κι απέξω φωνές μεν, αλλά αποδεκτές από τα παιδιά. Πόσο θα ήθελαν να είναι έξω για να γλιτώσουν, έστω περιμένοντας το κουδούνισμα, αρκεί να ερχόταν συντομα!

β. Στην 5^η παράγραφο άλλη μια εικόνα οσφρητική, ακουστική, οπτική με την οποία μας αφηγείται ο συγγραφέας κάτι που πολλοί θα έχουμε ζήσει ως μαθητές: ένα πουλί

να κάθεται στο ανθισμένο κλαδί του δέντρου, όπως εδώ καθόταν στο πλατάνι και σαν σειρήνα να μας καλεί και μεις να ονειροπολούμε να ήμασταν στη θέση του έξω από την τάξη .. θεού μέρα, Άνοιξη, και να λαχταρούμε να ήμασταν ελεύθεροι , αν νιώθαμε την τάξη σαν δεσμά της ψυχής εκείνη τη στιγμή. Κάπως έτσι την ένιωθαν και οι μικροί μαθητές του αποσπάσματος.

Γ. ΣΧΗΜΑΤΑ ΛΟΓΟΥ

α. Σχετικά με τη θέση των λέξεων

1. Υπερβατό: Ανάμεσα σε δύο λέξεις που έχουν λογική και συντακτική θέση παρεμβάλλονται μια ή περισσότερες άλλες λέξεις:

π.χ. 1 «άφησε το κάστρο κι έφυγε απολέμιστο»

(=αντί άφησε το κάστρο απολέμιστο και..).

π.χ. 2 Άκρα του τάφου σιωπή στον κάμπο βασιλεύει.

(= αντί «Άκρα σιωπή»)

π.χ. 3 Μέ τή δική σου ήρθα στόν κόσμο τή λατρεία [Κ.Παλαμάς]

2. Πρωθύστερο: Τοποθετείται πρώτο εκείνο που χρονολογικά και λογικά είναι δεύτερο:

π.χ. 1 Χτενίστηκε, ελούστηκε και στο σεργιάνι βγήκε.

π.χ. 2 «Ξεντύθη ο νιος, ξεζώστηκε και στο πηγάδι μπήκε»

(αντί ξεζώστηκε ο νιος, ξεντύθηκε και στο πηγάδι μπήκε).

π.χ. 3 Εμπήκε ο Μάης με τριαντάφυλλα κι ο Απρίλης με τα ρόδα.

3. Χιαστό: Οι θέσεις των λέξεων βρίσκονται σε σχήμα Χ:

όταν σέ βλέπω χαιρομαι, λυπούμαι όταν σέ χάσω.

4. Κύκλος: Μια πρόταση ή μια περίοδος ή ένας στίχος ή μια στροφή ή ένα ποίημα αρχίζει και τελειώνει με την ίδια λέξη:

π.χ. 1 Μοναχή το δρόμο επήρες, εξανάρθες μοναχή. (από τον Εθνικό Ύμνο)

π.χ. 2 Μόνο γιατί με κράτησες στα χέρια σου
μια νύχτα και με φίλησες στο στόμα,
μόνο γι' αυτό είμαι ωραία σαν κρίνο ολάνοιχτο
κι έχω ένα ρίγος στην ψυχή μου ακόμα,
μόνο γιατί με κράτησες στα χέρια σου.

Μαρία Πολυδούρη: «Γιατί μ' αγάπησες»

5. Παρονομασία ή παρήχηση ή ετυμολογικό σχήμα: Λέξεις ομόηχες και συνήθως ετυμολογικά συγγενείς τοποθετούνται η μια κοντά στην άλλη:

π.χ. 1 Τρανή λαλιά, τρόμον λαλιά, ρητή κατά το Κάστρο.

π.χ. 2 Γιά νά χαρώ τή χάρη μου θά'πρεπε νά χαρίσω[Ρίτσος].

6. Ομοιοτέλετο ή ομοιοκατάληκτο: Διαδοχικές προτάσεις ή στίχοι τελειώνουν με λέξεις που έχουν την ίδια κατάληξη:

π.χ.1 Και βογκάει και βαριά μοιρολογάει.

π.χ. 2 Όλα γίνονται κατά λάθος,
αναγνωρίζονται κατά λάθος,
μένουν μισοφτιαγμένα κατά λάθος [Ρίτσος]

7. Ασύνδετο: Όροι ή προτάσεις συνδέονται με κόμμα, χωρίς σύνδεσμο

π.χ. 1 Ηχος συρτός, συλλογιστός, συνέρημος...

Κική Δημουλά: «Τα Πάθη της Βροχής»

π.χ. 2 Αργά ντυθεί, αργά αλλαχτεί, αργά να πάει το γιόμα

Δημοτικό: «Του Γιοφυριού της Αρτας»

8. Πολυσύνδετο: Όροι ή προτάσεις συνδέονται με συμπλεκτικούς ή διαχωριστικούς συνδέσμους:

π.χ. 1 Δεν έβλεπα **μήτε** το κάστρο, **μήτε** το στρατόπεδο,
μήτε τη λίμνη, **μήτε** τη θάλασσα,
μήτε τη γη, **μήτε** τον ουρανό.

Διονύσιος Σολωμός: «Ελεύθεροι Πολιορκημένοι»

π.χ. 2 Εμείς· οι Αλεξανδρείς, οι Αντιοχείς,

οι Σελευκείς, **κι** οι πολυάριθμοι

επίλοιποι Έλληνες Αιγύπτου και Συρίας,

κι οι εν Μηδία, **κι** οι εν Περσίδι, **κι** όσοι άλλοι.

Κ. Π. Καβάφης: «Στα 200 π.Χ.»

β. Σχετικά με τη γραμματική συμφωνία των λέξεων

1. Κατά το νοούμενο: Η σύνταξη δεν ακολουθεί το γραμματικό τύπο των λέξεων αλλά το νόημα: Ο κόσμος χτίζουν εκκλησιές.

2. Σύμφυσηση: Αναμειγνύονται δύο συντάξεις: Ο Πέτρος με τον Παύλο τραγουδούν (αντί για: Ο Πέτρος και ο Παύλος τραγουδούν ή Ο Πέτρος τραγουδά με τον Παύλο).

3. Σχήμα ανακολουθίας (ανακόλουθο): οι λέξεις που ακολουθούν δε βρίσκονται σε συντακτική συμφωνία με τις προηγούμενες, έτσι υπάρχει περίπτωση α) ο λόγος να αρχίζει με ονομαστική και να τελειώνει με πλάγια πτώση (*Η κυρα-Ρήνη του Κριτού, του Δούκα η θυγατέρα, χρόνους της γράφουν τα προικιά*) ή β) να αρχίζει με πλάγια πτώση και να τελειώνει με ονομαστική (*τρεις βίγλες θα του βάλω, τρεις βίγλες, τρεις βιγλάτορες, κι οι τρεις αντρειωμένοι*).

4. Το σχήμα του καθολικού και του μερικού: Το ουσιαστικό που δηλώνει κανονικά διαιρεμένο όλο δεν τίθεται σε γενική διαιρετική ή με εμπρόθετο αλλά ομοιόπρωτα με το όνομα που προσδιορίζει: *Παίρνει τον κατήφορο, την άκρη το ποτάμι*.

5. Το σχήμα έλξεως: Ένας όρος της πρότασης συμφωνεί με κάποιον επικρατέστερο και όχι με εκείνον που απαιτεί το νόημα και η σειρά του λόγου: *Τιμούμε όλους όσους αγωνίστηκαν για την πατρίδα* (αντί όλους όσοι αγωνίστηκαν).

6. Το σχήμα υπαλλαγής: Ένας επιθετικός προσδιορισμός δε συμφωνεί στην πτώση με το ουσιαστικό που προσδιορίζει αλλά με ένα άλλο ουσιαστικό που εξαρτάται από αυτό: *Τα αντρειωμένα κόκαλα ξεθάψτε του γονιού σας* (αντί του αντρειωμένου γονιού σας).

7. Το σχήμα προλήψεως: Το υποκείμενο μιας δευτερεύουσας πρότασης μπαίνει ως αντικείμενο στην κύρια πρόταση: *Για δέστε τον αμάραντο, σε τι βουνό φυτρώνει*.

γ. Σχετικά με την πληρότητα του λόγου

1. Έλλειψη: Παραλείπονται λεκτικά στοιχεία που μπορούν να εννοηθούν εύκολα: *Τα παθηματα μαθήματα* (ενν. γίνονται). Μορφή ελλείψεως είναι η βραχυλογία. Τα είδη της βραχυλογίας είναι:

- i. **Το σχήμα από κοινού:** Μία ή περισσότερες λέξεις ή μια πρόταση, που παραλείπεται, εννοείται από τα προηγούμενα ή από τα επόμενα αμετάβλητη: *Σε τραγουδά, όπως (ενν. τραγουδά) το πουλί τον ήλιο που ανατέλλει*.
- ii. **Το σχήμα εξ αναλόγου:** Μία ή περισσότερες λέξεις ή μια πρόταση, που παραλείπεται, εννοείται από τα προηγούμενα παραλλαγμένη: *Την άλλη μέρα δεν έφυγα, όπως είχα σκοπό (ενν. να φύγω)*.
- iii. **Το ζεύγμα:** Δύο όμοιοι προσδιορισμοί αποδίδονται σε ένα ρήμα, ενώ λογικά ο ένας θα ταίριαζε σε κάποιο άλλο ρήμα: *Πάει να ποτίσει τ' άλογο κρύο νερό και δροσερό χορτάρι* (να το ταΐσει).

2. Πλεονασμός:

- i. **Το σχήμα παραλληλίας:** Ένα νόημα εκφράζεται και καταφατικά και αποφατικά: *Να σωπαίνεις και να μη μιλάς*.
- ii. **Περιφραση:** Μια έννοια εκφράζεται με δύο ή περισσότερες λέξεις: *Ο Γέρος του Μοριά*.
- iii. **Το σχήμα ένα με δυο:** Μια έννοια εκφράζεται με δυο λέξεις που συνδέονται παρατακτικά ενώ η μία θα έπρεπε να προσδιορίζει την άλλη: *Αστροπελέκι και φωτιά... → Αστροπελεκι φλογερό*.

iv. Η επαναφορά: Δύο ή περισσότερες προτάσεις αρχίζουν με την ίδια λέξη:

π.χ. 1 *Μαύρος ήταν, μαύρα φορεί, μαύρο και τ' άλογό του.*

π.χ. 2 *Πάψε κόρη τον αργαλειό, πάψε και το τραγούδι.*

π.χ. 3 *Χαίρε που αφέθηκες νά γοητευθής από τις Σειρήνες,*

Χαίρε που δέν φοβήθηκες ποτέ τις συμπληγάδες [Εμπειρικός].

Το σχήμα υποφοράς και ανθυποφοράς: είναι μια μορφή ερωτήσεων στην οποία απαντά ο ίδιος που ρωτά και μάλιστα με μια σειρά ενδιάμεσων απαντήσεων που φαίνονται περιττές για να φανεί μια σταδιακή διαδικασία της οποίας το αποτέλεσμα αναμένεται να είναι ιδιαίτερα σημαντικό και σοβαρό ή και απροσδόκητο. Το σχήμα αυτό συνηθίζεται στα δημοτικά τραγούδια.

Γιατί είναι μαύρα τα βουνά, και στέκουν βουρκωμένα;

Μην ανεμος τα πολεμά μήνα βροχή τα δέρνει;

Κι ουδ' ανεμος τα πολεμά ουδέ βροχή τα δέρνει.

Μονο διαβαίνει ο Χάροντας με τους αποθαμένους

v. Η προδιόρθωση ή προθεραπεία: Πριν ανακοινωθεί ένα δυσάρεστο νέο λέγεται κάποια φράση που προετοιμάζει ψυχολογικά τον ακροατή.

vi. Η αναδίπλωση: Μια λέξη ή φράση της πρότασης επαναλαμβάνεται αμέσως στην αρχή της επόμενης:

π.χ. 1. *Απρίλη, Απρίλη δροσερέ, και Μάη με τα λουλούδια.*

π.χ. 2 *Αν πέσουμε στον ποταμό, ο ποταμός θα στύψει.*

δ. Σχετικά με τη σημασία λέξεων ή φράσεων

1. Η μεταφορά: Οι λέξεις αποκτούν άλλη σημασία, που είναι διαφορετική από την κυριολεκτική. Η ουσιαστική, επομένως, λειτουργία της μεταφοράς είναι ότι διευρύνει και μεταλλάσσει το σημασιολογικό περιεχόμενο των λέξεων.

η καρδιά της γης,

η μοίρα πλέκει συμφορές κ.ά.

Με την πρώτη σταγόνα της βροχής σκοτώθηκε το καλοκαίρι. (Ελύτης)

2. Σχήμα κατεξοχήν: Η λέξη χρησιμοποιείται με μια ορισμένη έννοια: *Η Πόλη έπεσε!*

3. Συνεκδοχή: Στο σχήμα αυτό λέγεται: α) το μέρος αντί του συνόλου ή το σύνολο αντί του μέρους (Δεν έχει κεραμίδι να μπει από κάτω), β) το ένα αντί για τα ομοειδή (Και μπήκε ο Τούρκος στα χωριά = οι Τούρκοι), γ) η ύλη αντί για το πράγμα (Να τρώει η σκουριά το σίδερο = τα σιδερένια όπλα) και δ) εκείνο που παράγει αντί για εκείνο που παράγεται (αχός βαρύς ακούγεται, πολλά τουφέκια πέφτουν).

4. Μετωνυμία: Στο σχήμα αυτό χρησιμοποιείται: α) το όνομα του δημιουργού αντί για το δημιούργημα (διαβάζει Όμηρο στο πρωτότυπο), β) το όνομα του εφευρέτη αντί την εφεύρεση (συνεννοούνται με το Μαρκόνι – Μαρκόνι = ο εφευρέτης του ασυρμάτου), γ) αυτό που περιέχει κάτι αντί για το περιεχόμενο και αντίστροφα (ήπια όλο το μπουκάλι) και δ) το αφηρημένο αντί για το συγκεκριμένο και αντίστροφα (θα ληφθούν μέτρα για την Τρίτη ηλικία).

5. Αντίφραση: Μια λέξη ή φράση παίρνει τη θέση μιας άλλης με παρόμοια ή και αντίθετη σημασία. Είδη αντίφρασης είναι:

i. **Η λιτότητα:** μια καταφατική έννοια διατυπώνεται αρνητικά για να δηλωθεί κάτι περισσότερο ή κάτι ανώτερο, για να τονιστεί η συγκεκριμένη έννοια

π.χ. 1   δεν ήταν μικρή = ήταν μεγάλη.

π.χ. 2   Έδώ πού έφθασες λίγο δέν είναι

[από το "Πρώτο σκαλί" του Κ.Καβάφη].

ii. **Η ειρωνεία:** Λέξεις ή φράσεις λέγονται με διαφορετική σημασία από την κανονική. Η ειρωνεία χρησιμοποιείται για να δηλωθεί η περιπαικτική ή χλευαστική ή σαρκαστική διάθεση του πομπού:

π.χ. 1   Ωραία τα κατάφερες!

π.χ. 2   Στήν άμμο τ' έργα στήνονται μεγάλα τ'ων ανθρώπων

[Κ.Καρνωτάκης]

iii. **Ο ευφημισμός:** Λέξεις ή φράσεις με καλή σημασία χρησιμοποιούνται στη θέση λέξεων και φράσεων με κακή σημασία: Ο Εύξεινος Πόντος.

6. Υπερβολή: Κάτι το υπερβολικό, που ξεπερνά τα συνηθισμένα μέτρα και είναι έξω από τις συνήθειες εμπειρίες, υπερτονίζεται κάποια ιδιότητα ενός προσώπου ή κάποιου του νέργεια:

π.χ. 1   βογκάει, τρέμουν τα βουνά.

π.χ. 2   Στο έμπα χίλιους έκοψε, στο έβγα δυό χιλιάδες.

Σά δυό βουνά είν'οί πλατες του, σάν κάστρο ή κεφαλή του.

7. Αλληγορία: Μεταφορικός εκφραστικός τρόπος, ο οποίος κρύβει νοήματα διαφορετικά από εκείνα που φανερώνουν οι χρησιμοποιούμενες συγκεκριμένες λέξεις, δηλαδή λειτουργεί υπαινικτικά: άναψε ο γιαλός και κήκκαν τα ψάρια = έγινε έξαλλη από τον θυμό της.

Ένας αητός μωρέ ένας αητός

καθότανε ναι μωρέ, καθότανε

αχ ένας αϊτός καθότανε

στον ήλιο και λιαζότανε

ναι μωρέ λιαζότανε   (Δημοτικό, Έκφραση-Έκθεση Α' Τεύχος)

Ο αητός συμβολίζει τους κλέφτες και αρματολούς του αγώνα του 1821.

8. Προσωποποίηση: Ανθρώπινες ιδιότητες αποδίδονται σε έμψυχα ή άψυχα ή σε αφηρημένες ιδέες: Και παρακεί που πήγανε κι άλλα πουλιά τούς λένε.

9. Παρομοίωση: Μορφή σύγκρισης δύο στοιχείων που το δεύτερο εκφέρεται με τα σαν, όπως, καθώς, όμοιος, ως, ωσάν. Χρησιμοποιείται για να τονίσουμε ιδιαίτερα και να προβάλλουμε με ζωηρό τρόπο μια ιδιότητα ή ένα γνώρισμα ενός προσώπου (ή ενός πράγματος ή γενικά μιας έννοιας), μέσω της σύγκρισης με κάτι άλλο που έχει την ίδια αυτή ιδιότητα σε μεγαλύτερο βαθμό. Καθιστά κάτι άγνωστο στον αναγνώστη πιο εύληπτο.

Εφούσκωνε τ'άερι λευκότατα πανιά,

ώσάν τό περιστέρι που άπλώνει τά φτερά. (Σολωμός)

10. Αντίθεση: δηλώνεται η διαφορά ανάμεσα σε δύο καταστάσεις που πολύ συχνά αντικρούονται και παρουσιάζεται η διαφορετική όψη των πραγμάτων, η απόσταση μεταξύ καταστάσεων ή προσώπων, αλλά και η ισορροπία την οποία επιτυγχάνουν τελικά οι αντιθέσεις που είναι αναπόφευκτες όσο και φυσικές:

τέτοιαν ώρα οι ψυχές διψούν

και πάνε στης λησμονιάς την κρουσταλλένια βρύση,

μα βούρκος το νεράκι θα μαυρίσει.

11. Επανάληψη: για λόγους έμφασης και έντασης της φράσης ο αφηγητής επαναλαμβάνει με διάφορους τρόπους λέξεις ή φράσεις:

Βρίσκει την πόρτα άνοιχτή, την πόρτα άνοιγμένη

12. Κλιμακωτό: βαθμιαία και αυξητική ανάβαση από ασθενέστερες σε ισχυρότερες φράσεις:

π.χ. 1 *Γιά τούς μεγάλους, γιά τούς ελεύθερους,
γιά τούς γενναίους, τούς δυνατούς*

[Εγγονόπουλος]

π.χ. 2 *Τόν έδεσαν χειροπόδαρα,
τόν έριξαν χάμω και τόν έγδαραν,
τόν έσυραν παράμερα,
τόν καταξέσκισαν άπάνω στους άγκαθερούς άσπάλαθους,
και πήγαν και τόν πέταξαν στον Τάρταρο κουρέλι.*

[Σεφέρης].

13. Οξύμωρο: όταν παρατίθενται δύο εντελώς διαφορετικά μεταξύ τους πράγματα ή έννοιες:

π.χ. 1 *Αυτός ο κόσμος ο μικρός, ο μέγας*

Οδυσσέας Ελύτης: «ΑΕΙΟΝ ΕΣΤΙ»

π.χ. 2 *δώρο άδωρο, σπεύδε βραδέως, νύμφη ανύμφευτε κ.ά.*

Δ. ΣΥΜΒΟΛΟ

Ένα **σύμβολο** είναι ένα αντικείμενο που αντιπροσωπεύει κάτι άλλο, και στην πραγματικότητα, είναι μέρος της καθημερινής σας ζωής, όχι μόνο ένα κομμάτι της λογοτεχνίας. Στη ζωή μας συναντάμε σύμβολα καθημερινά.

Π.χ Ένας σταυρός αντιπροσωπεύει τη θρησκεία, ή πιο συγκεκριμένα τον Χριστιανισμό

- Λάμπα σημαίνει "νέα ιδέα"
- Μια καρδιά σημαίνει αγάπη
- Ακόμα και τα ονόματά μας είναι σύμβολα που μας αντιπροσωπεύουν ως μεμονωμένους ανθρώπους

Όταν σε ένα λογοτεχνικό κείμενο προβάλλεται ένα συγκεκριμένο σύμβολο που εκφράζει μια ιδέα ή μια αφηρημένη έννοια, η κατανόσή του προϋποθέτει την πράξη και το γεγονός της ερμηνείας. Ο αναγνώστης δηλαδή θα πρέπει να αποκωδικοποιήσει τα σύμβολα του λογοτεχνικού κειμένου, για να μπορέσει έτσι να κατανοήσει τη σημασία τους και τα νοήματα-έννοιες που κρύβονται πίσω από αυτά. Αυτή, ακριβώς, η κατανόηση των συμβόλων συνιστά την πράξη της ερμηνείας τους²¹.

Για να κατανοήσετε καλύτερα τον συμβολισμό, μπορείτε να ρωτήσετε τον εαυτό σας τι μπορεί να αντιπροσωπεύει μια ποικιλία καθημερινών αντικειμένων αν αυτά χρησιμοποιήθηκαν σε ένα κομμάτι γραφής. Για παράδειγμα, σκεφτείτε συναισθήματα ή σκέψεις που έρχονται στο μυαλό όταν βλέπετε τα εξής:

- Λουλούδια (αντιπροσωπεύουν τη φύση, τη γέννηση, την ανάπτυξη, τη θηλυκότητα, την ομορφιά)
- Ιστός αράχνης (αντιπροσωπεύει εμπλοκή, παγίδευση, μυστήριο).

ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΣΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ - ΑΛΛΗΓΟΡΙΑ

Ο «Προφητικός» είναι στενά συνυφασμένος με το γένος μας, την ιστορία. Ο Γύφτος δεν παρουσιάζεται σε αυτόν, βρίσκεται στο επίκεντρο του έργου. Η επινόηση του Γύφτου-Προφήτη αποτελεί ένα τέχνασμα κι έτσι μιλά ο ποιητής για τα μελλούμενα με τρόπο απλό, θετικό και αποκαλυπτικό. (Ο Γύφτος συμβολίζει την αδούλωτη ψυχή, γκρεμίζει το σάπιο, χτίζει το καινούργιο, βγάλλει την πατρίδα από τη διαφθορά και την ταπείνωση, την οδηγεί στη λύτρωση και στην αναγέννηση.)

Ο δωδεκάλογος του γύφτου
Με τις παινεμένες χώρες, Χώρα
παινεμένη, θα 'ρθει κι η ώρα,

²¹ Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων Γυμνασίου – Λυκείου, σελίδα 179.

και θα πέσεις, κι από σέν' απάνου η Φήμη
το στερνό το σάλπισμά της θα σαλπίσει
σε βοριά κι ανατολή, νοτιά και δύση.
Πάει το ψήλος σου, το χτίσμα σου συντρίμμι.
Θα 'ρθει κι η ώρα· εσένα ήταν ο δρόμος
σε βοριά κι ανατολή, νοτιά και δύση,
σαν το δρόμο του ήλιου· γέρνεις· όμως
το πρωί για σε δε θα γυρίσει.

Και θα σβήσεις καθώς σβήνουνε λιβάδια
από μάισσες φυτρωμένα με γητειές·
πιο αλαφρά του περασμού σου τα σημάδια
κι από τις δροσοσταλαματιές·
θα σε κλαίν' τα κλαψοπούλια στ' αχνά βράδια
και στα μνήματα οι κλωνόγυρτες ιτιές.

.....

Και θα φύγεις κι απ' το σάπιο το κορμί,
ω Ψυχή παραδαρμένη από το κρίμα,
και δε θα 'βρει το κορμί μια σπιθαμή
μες στη γη για να την κάμει μνήμα,
κι άθαφτο θα μείνει το ψοφίμι,
να το φάνε τα σκυλιά και τα ερπετά,
κι ο Καιρός μέσα στους γύρους του τη μνήμη
κάποιου σκέλεθρου πανάθλιου θα βαστά.

Όσο να σε λυπηθεί
της αγάπης ο Θεός,
και να ξημερώσει μιαν αυγή,
και να σε καλέσει ο λυτρωμός,
ω Ψυχή παραδαρμένη από το κρίμα!
Και θ' ακούσεις τη φωνή του λυτρωτή,
θα γδυθείς της αμαρτίας το ντύμα,
και ξανά κυβερνημένη κι αλαφρή,
θα σαλέψεις σαν τη χλόη, σαν το πουλί,
σαν τον κόρφο το γυναικείο, σαν το κύμα,
και μην έχοντας πιο κάτου άλλο σκαλί
να κατρακυλήσεις πιο βαθιά
στου Κακού τη σκάλα, -
για τ' ανέβασμα ξανά που σε καλεί
θα αιστανθείς να σου φυτρώσουν, ω χαρά!
τα φτερά,
τα φτερά τα πρωτινά σου τα μεγάλα!

Ε. ΜΟΤΙΒΟ: ΘΕΜΑΤΙΚΟ ΚΑΙ ΦΡΑΣΤΙΚΟ

Είναι ένας ευδιάκριτος και στερεότυπα επαναλαμβανόμενος θεματικός τύπος ή φραστικός τρόπος που επανέρχεται σταθερά και αναλλοίωτα σε ένα λογοτεχνικό έργο ή στο έργο ενός/μιας συγγραφέα ή σε ένα σύνολο λογοτεχνικών έργων. Συχνά, το θεματικό μοτίβο χαρακτηρίζει τη λαϊκή λογοτεχνική δημιουργία μιας ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής, π.χ. των Βαλκανίων (π.χ., η θυσία ενός ανθρώπου στα θεμέλια ενός κτίσματος). Τα φραστικά ή εκφραστικά λογοτεχνικά μοτίβα λέγονται επίσης τυπικοί στίχοι, κοινοί τόποι ή κοινοί τύποι. Το λογοτεχνικό μοτίβο αντλεί κατευθείαν από τη δεξαμενή των λογοτεχνικών αναπαραστάσεων και δεν πρέπει να συνδέεται με το «θέμα» ή τη «θεματική» (π.χ. η «ξενιτιά» είναι θεματική, ο «γυρισμός του ξενιτεμένου» είναι λογοτεχνικό μοτίβο)²².

Ενώ ένα σύμβολο μπορεί να εμφανιστεί μία φορά στη λογοτεχνία για να δηλώσει μια ιδέα ή ένα συναίσθημα, ένα μοτίβο μπορεί να είναι ένα στοιχείο ή ιδέα που επαναλαμβάνεται σε όλο αυτό το κομμάτι της λογοτεχνίας. Συνδέεται στενά με ένα θέμα, αλλά έχει περισσότερο ρόλο υποστήριξης στο θέμα.

ΘΕΜΑΤΙΚΟ ΜΟΤΙΒΟ

1ο παράδειγμα

Η διαδικασία υποδοχής και φιλοξενίας του επισκέπτη επαναλαμβάνεται στην Οδύσσεια, γι' αυτό και χαρακτηρίζεται **τυπική**.

Σύμφωνα με το τυπικό της φιλοξενίας στην ομηρική κοινωνία, ο ξενιστής (εκείνος δηλαδή που φιλοξενεί έναν ξένο) είναι υποχρεωμένος:

α. να τον υποδεχτεί εγκάρδια (με προσφώνηση και χειραψία) και να τον προσκαλέσει σε φιλοξενία: αν ο ξένος έχει δόρυ, άλογα, άρμα, να φροντίσει να ταχτοποιηθούν,

β. να του προσφέρει λουτρό (αφού τον λούσουν –συνήθως κάποιες δούλες–, τον αλείφουν με λάδι και τον ντύνουν με καθαρά ρούχα),

γ. να τον φιλέψει (παραχωρώντας του κάθισμα σε θέση τιμητική, φέρνοντας του νερό να πλυθεί, τραπέζι για να φάει, προσφέροντας του εκλεκτή μερίδα φαγητού και πιτό), (σε εξαιρετικές περιπτώσεις ο ξενιστής οργανώνει προς τιμήν του ξένου του επίσημη υποδοχή με γιορτή ή ακόμη και αγώνες),

δ. να τον ρωτήσει ποιος είναι, από πού έρχεται και τι θέλει, μόνον αφού πρώτα τον φιλέψει,

ε. αφού ακούσει το αίτημά του, να το ικανοποιήσει όσο μπορεί,

στ. να προσφέρει στον ξένο διαμονή για όσες μέρες θέλει αυτός,

ζ. να τον αποχαιρετήσει με δώρα που επισφραγίζουν τη φιλία τους.

2ο παράδειγμα

Η **αναγνώριση** της Ιθάκης από τον Οδυσσέα ακολουθεί μια διαδικασία, που επαναλαμβάνεται και στους επόμενους αναγνωρισμούς της λογοτεχνίας, γι' αυτό χαρακτηρίζεται τυπική:

Η αναγνώριση περνά από τα εξής στάδια:

- α. Προϋπόθεση είναι η πολύχρονη απουσία εκείνου που αναγνωρίζεται. Ο αναγνωριστής είναι οικείο πρόσωπο
- β. υπάρχουν στο σώμα ή στις κοινές δράσεις τους σημάδια και κοινές εμπειρίες
- γ. καλύπτονται από τον αναγνωριζόμενο
- δ. αποκαλύπτεται ο αναγνωριζόμενος και υποβάλλεται σε δοκιμασία
- ε. ακολουθεί αναγνώριση και έκφραση συναισθημάτων.

3ο παράδειγμα-Πρακτική εφαρμογή

«Ο γυρισμός του ξενιτεμένου» (δημοτικό τραγούδι)

Θέμα: του ποιήματος είναι η ξενιτιά

Μοτίβο: ο γυρισμός και τα στάδια της αναγνώρισης

[Το μοτίβο το βρίσκουμε σε πολλά δημοτικά τραγούδια στον ελλαδικό χώρο και στην βαλκανική. Ως σύλληψη ιδέας την πρωτοσυναντάμε στον Όμηρο].

Ερρόδισε γ' η ανατολή και ξημερώνει η δύση,[...]
παν τα πουλάκια στη βοσκή κι οι λυγρές στη βρύση.
Βγαίνω κι εγώ κι ο μαύρος μου και τα λαγωνικά μου.
Βρίσκω μια κόρη πόπλενε σε μαρμαρένια γούρνα.
Τη χαιφετάω, δε μου μιλεί, της κρένω, δεν μου κρένει.
—Κόρη, για βγάλε μας νερό, την καλή μοίρα να 'χεις,
να πω κι εγώ κι ο μαύρος μου και τα λαγωνικά μου.

Σαράντα σίκλους έβγαλε, στα μάτια δεν την είδα,
κι απάνω στους σαρανταδυό τη βλέπω δακρυσμένη.
—Γιατί δακρύζεις, λυγερή, και βαριαναστενάζεις;
Μήνα πεινάς, μήνα διψάς, μην έχεις κακή μάνα;
—Μήτε πεινώ, μήτε διψώ, μήτ' έχω κακή μάνα.

1 Ξένε μου, κι αν εδάκρυσσες κι αν βαριαναστενάζω,
τον άντρα 'χω στην ξενιτιά και λείπει δέκα χρόνους[...].

2—Κόρη μου, ο άντρας σου πέθανε, κόρη μου, ο άντρας σου χάθη:
τα χέρια μου τον κράτησαν, τα χέρια μου τον θάψαν,
ψωμί κερί τού μοίρασα, κι είπε να τα πλερώσεις,
τον έδωκα κι ένα φιλί, κι είπε να μου το δώσεις.

—Ψωμί κερί τού μοίρασες, διπλά να σε πλερώσω,
μα για τ' εκείνο το φιλί, σύρε να σου το δώσει.

3—Κόρη μου, εγώ είμαι ο άντρας σου, εγώ είμαι κι ο καλός σου.
—Ξένε μου, αν είσαι ο άντρας μου, αν είσαι κι ο καλός μου,
δείξε σημάδια της αυλής και τότες να πιστέψω.

4—Έχεις μηλιά στην πόρτα σου και κλήμα στην αυλή σου,
κάνει σταφύλι ροζακί και το κρασί μοςκάτο,
κι όποιος το πιει δροσίζεται και πάλι αναζητά το.

– Αυτά είν’ σημάδια της αυλής, τα ξέρει ο κόσμος όλος,
διαβάτης ήσουν, πέρασες, τά-είδες και μου τα λείεις.

5 Πες μου σημάδια του σπιτιού και τότες να πιστέψω.

6– Ανάμεσα στην κάμαρα χρυσό καντήλι ανάφτει
και φέγγει σου που γδύνεσαι και πλέκεις τα μαλλιά σου,
φέγγει σου τις γλυκές αυγές που τα καλά σου βάζεις.

– Κάποιος κακός μου γείτονας σου τα ‘πε και τα ξέρεις.

Πες μου σημάδια του κορμιού, σημάδια της αγάπης.

– Έχεις ελιά στα στήθη σου κι ελιά στην αμασκάλη [...].

– Ξένε μου εσύ είσαι ο άντρας μου, εσύ είσαι κι ο καλός μου.

Πηγή: Ν. Γ. Πολίτης, *Δημοτικά Τραγούδια*. Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού λαού, Αθήνα 1958 (παρατίθεται στο *Ομηρικά Έπη Οδύσσεια, Α΄ Γυμνασιου*, μτφ. Δ.Ν. Μαρωνίτης, Αθήνα: ΟΕΔΒ)

Σημείωση: Επάνω στο ποίημα έχουν υπογραμμιστεί τα στάδια της αναγνώρισης.

Άλλα μοτίβα είναι η μεταβολή της τύχης π.χ. η νύφη που κακοπάθησε, η νεκρανάσταση ενός οικείου μας για να εκπληρώσει μια υπόσχεση που έδωσε εν ζωή π.χ. Του νεκρού αδερφού, η θεμελίωση ενός οικοδομήματος πάνω στη θυσία ενός ανθρώπου π.χ. Του γιοφυριού της Άρτας.

ΦΡΑΣΤΙΚΟ Ή ΕΚΦΡΑΣΤΙΚΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΜΟΤΙΒΟ

Ορισμένοι φραστικοί τρόποι που επαναλαμβάνονται σταθερά και αναλλοίωτα σε ορισμένα ποιητικά κυρίως κείμενα, αποτελούν φραστικά ή εκφραστικά μοτίβα (λέγονται επίσης τυπικοί στίχοι, κοινοί τόποι ή κοινοί τύποι). Τέτοια μοτίβα (ή φόρμουλες) παρατηρούμε στα ομηρικά έπη και πολύ συχνά στα δημοτικά μας τραγούδια. Εξάλλου, ορισμένοι εκφραστικοί τρόποι, επαναλαμβανόμενοι από τραγούδι σε τραγούδι, παγώνονται σε σταθερά και στερεότυπα εκφραστικά σχήματα. Αυτοί οι πάγιοι εκφραστικοί τρόποι αποτελούν τα λεγόμενα εκφραστικά μοτίβα ή φόρμουλες. Για παράδειγμα, ο στίχος **κυρά χρυσή, κυρά αργυρή, κυρά μαλαματένια** αποτελεί φραστικό μοτίβο που επαναλαμβάνεται και ακούγεται σε πολλά δημοτικά μας τραγούδια. Φραστικό μοτίβο αποτελεί και το σχήμα κύκλου ή κυκλικό σχήμα, π.χ. «**σταθείτε αντρείοι σαν Έλληνες και σαν Γραικοί σταθείτε**». Στην Οδύσσεια ο ποιητής αρχίζει και τελειώνει το προσομίο του απευθυνόμενος στη Μούσα. Στην αρχή της ζητά να του διηγηθεί για τον άνδρα τον πολύτροπο και στο τέλος της ζητά να διαλέξει το σημείο από το οποίο θα αρχίσει να διηγείται την ιστορία του Οδυσσέα.

«**Ηττα**»

Ήττα, Ήττα μου, μοναξιά μου κι ερημιά μου.
Είσαι για με ακριβότερη κι από θριάμβους χίλιους,
Και στην καρδιά μου γλυκύτερη, απ' του κόσμου όλη τη δόξα.

Ήττα, Ήττα μου, αυτογνωσία κι αψηφισιά μου,
Ξέρω, μ' αφορμή δική σου,
πως είμαι νέος ακόμα και γοργοπόδαρος
Κι απαγίδευτος- σε μαραμμένες δάφνες.
Και μέσα σου βρήκα μοναξιάς απάγκειο.
Και τη χαρά κείνου: π' αποφεύγεται και που καταφρονιέται.
Ήττα, Ήττα μου, αστραπόβολο σπαθί κι ασπίδα μου,
Στα μάτια τα δικά σου διάβασα
πως ενθρονισμένος θα πει σκλαβωμένος,
και, ισοπεδωμένος,
και ηττημένος, δε σημαίνει άλλο παρά ολοκληρωμένος

Ήττα, Ήττα μου, τολμηρέ μου σύντροφε,
Θ' ακούσεις και τα τραγούδια μου και τις κραυγές μου και τις σιωπές μου,
Εσύ κι άλλος κανένας, θα μου μιλάς για φτερουγίσματα,
Και για θαλασσινές βιασύνες,
Και για βουνά που λαμπαδιάζουν μες στη νύχτα,
Και μόνο εσύ θα σκαρφαλώσεις, την απότομη
και βραχόσπαρτη ψυχή μου.

Χαλίλ Γκιμπράν

Ερώτηση: Ο γράφων (ή ποιητικό υποκείμενο) χρησιμοποιεί την επανάληψη για να δείξει την πρόθεσή του (θέση του ως προς το θέμα). Τι προσδίδει στο κείμενο και ποιο είναι το επικοινωνιακό αποτέλεσμα στον αναγνώστη;

Απάντηση

«Ηττα» η λέξη που επαναλαμβάνεται στον τίτλο, προσφώνηση, στην αρχή κάθε στροφής. Αποτελεί φραστικό μοτίβο. Αυτή είναι το θέμα του ποιήματος. Η θέση του προς αυτή είναι... φιλική! Την αποζητά, δεν τη δαιμονοποιεί γιατί από αυτήν έχει μάθει. Εξασφαλίζει τη συνοχή των νοημάτων, δίνει έμφαση στο ζητούμενο, λειτουργεί ως επωδός και συμβάλλει στον διδακτικό τόνο του αποσπάσματος με την οικειοποίηση του όρου από το ποιητικό υποκείμενο και επομένως προτρέπει έμμεσα τον αναγνώστη να μη φοβάται να χάσει.

ΣΤ. ΠΡΟΣΩΠΕΙΟ – ΠΕΡΣΟΝΑ

Με τη χρήση προσωπείου ο λογοτέχνης επιτυγχάνει α) να δώσει ποικιλομορφία στο είδος, β) να κρύψει την ταυτότητά του και γ) παρεπόμενο της απόκρυψης της ταυτότητας είναι η ταύτιση του αναγνώστη πιο «απελευθερωμένα» με τον ήρωα. Το νόημα των λογοτεχνικών που εμπεριέχουν προσωπείο καθίσταται, επομένως, υπαινικτικό.

Κλασικό παράδειγμα «προσωπείου» ή «περσόνας» ή «πλαστοπροσωπίας» αποτελεί το έργο του Στρατή Μυριβήλη **Η ΖΩΗ ΕΝ ΤΑΦΩ**. Σύμφωνα με το εισαγωγικό σημείωμα από τη Λογοτεχνία της Β΄ Λυκείου «*Το βιβλίο είναι γραμμένο με τη μορφή σειράς επιστολών που υποτίθεται ότι έγραψε ο λοχίας Αντώνης Κωστούλας, για να τις στείλει σε κάποια γυναίκα, χωρίς ποτέ να μπορέσει να τις ταχυδρομήσει. Τα χειρόγραφα, λέει ο συγγραφέας, τα περιμάζεψε, όταν σκοτώθηκε ο συμπολεμιστής του λοχίας, και τα εξέδωσε. Φυσικά πρόκειται για «πλαστοπροσωπία», δηλαδή για συγγραφικό τρόπο που χρησιμοποιεί ο Μυριβήλης, για να εκθέσει τις δικές του εμπειρίες.*

Z. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Για τους χαρακτήρες / πρόσωπα που συναντάμε στα λογοτεχνικά έργα βλέπε Φάκελο Υλικού, σελίδα 178.

ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ

«Πώς έγινε ένας κακός άνθρωπος»

1 Θα σας πω πώς έγινε
Έτσι είναι η σειρά

2 Ένας μικρός καλός άνθρωπος αντάμωσε στο
δρόμο του έναν χτυπημένο

Τόσο δα μακριά από κείνον ήτανε πεσμένος και λυπήθηκε

Τόσο πολύ λυπήθηκε
που ύστερα φοβήθηκε

- 3 Πριν κοντά του να πλησιάσει για να σκύψει να
τον πιάσει, σκέφτηκε καλύτερα
Τι τα θες τι τα γυρεύεις
Κάποιος άλλος θα βρεθεί από τόσους εδώ γύρω,
να ψυχοπονέσει τον καημένο
Και καλύτερα να πούμε
Ούτε πως τον έχω δει

- 4 Και επειδή φοβήθηκε
Έτσι συλλογίστηκε

- 5 Τάχα δεν θα είναι φταίχτης, ποιον χτυπούν χωρίς να φταίξει;
Και καλά του κάνουνε αφού ήθελε να παίξει με τους άρχοντες
Άρχισε λοιπόν και κείνος
Από πάνω να χτυπά

- 6 Αρχή του παραμυθιού καλημέρα σας

Ελενη Βακαλό, Από τη Συλλογή Του κόσμου (1978), εκδόσεις Νεφέλη, Νεοελληνική Λογοτεχνία (Γ Λυκείου Γενικής Παιδείας) - Βιβλίο Μαθητή (Εμπλουτισμένο)

Χαρακτηρισμός του πρωταγωνιστή, σχόλιο του μαθητή

1. Ονοματοδοσία: Δεν αναφέρεται το όνομά του γιατί θέλει να παρουσιάσει τη διαχρονικότητα της πράξης του άρα εδώ η ονοματοδοσία ακολουθεί τον κανόνα των παραμυθιών, δηλαδή αοριστία, όπως και η ίδια η ποιήτρια αναφέρει. (6^η στροφή)
2. Η εξέλιξη του χαρακτήρα στην πορεία της πλοκής (στροφές 2-5): αισθήματα συμπόνιας και λύπης διακατέχουν αρχικά τον ήρωα στους πρώτους τρεις στίχους της 2^{ης} στροφής γιατί βλέπει έναν χτυπημένο άνθρωπο στον δρόμο, αλλά μετά νιώθει φόβο. Αυτή η μεταβολή στα συναισθήματά του έχει ως κίνητρα τις σκέψεις που κάνει παρακάτω α) στην 3^η στροφή, δικαιολογώντας τον εαυτό του, με έναν εσωτερικό

μονόλογο, πως κάποιος άλλος θα τον βοηθήσει τον πεσμένο, αφού ο ήρωας μας φοβάται να μπλεχτεί σε κάτι ή και με κάποιον που δεν γνωρίζει, δείγμα της ευθυνοφοβίας του, και β) προχωράει τη σκέψη του για να δικαιολογήσει ακόμα περισσότερο τον φόβο του ως μικρός άνθρωπος που ήταν στην 5^η στροφή με έναν ακόμα εσωτερικό μονόλογο όπου και μαθαίνουμε πως χαίρεται για το ότι τον χτύπησαν τον άλλον υποθέτοντας πως κάτι κακό θα είχε κάνει. Γίνεται χαϊρέκακος και συντάσσεται με τη βόλεψη της άγνοιας αλλά και το άλλοθι που η κοινή γνώμη δίνει πολλές φορές για την αναλγησία της, και δεν είναι άλλο από την εύρεση ελιχλαστήριων θυμάτων που δήθεν αντιστέκονται στους κρατούντες είτε είναι ταραχοποιά στοιχεία κλπ. άρα και καλώς τιμωρούνται ακόμα και με βία. Εμφανώς συγκρούεται με τον εαυτό του ο ήρωας προκειμένου να μην παραδεχτεί την αδυναμία και τον φόβο του να γίνει από μικρός, καλός άνθρωπος κι έτσι αρχίζει και τον χτυπά και ο ίδιος! Γίνεται ένα με το πλήθος που ψάχνει για αφορμές αρκεί να μην κάνει το χρέος του. Η ηθική του πορεία διέρχεται τα παραπάνω στάδια και καταλήγει να χτυπά ο μικρός και καλός γιατί απλώς δεν τόλμησε να νικήσει τον φόβο του για ενδεχόμενες συνέπειες που θα υποστεί αν εμπλακεί ακόμα και σε μια ηθικά αλλά όχι νομικά επιβεβλημένη πράξη. Ίσως αν επιβαλλόταν από τον νόμο η βοήθεια προς τον συνάνθρωπο με τις ανάλογες κυρώσεις ο πρωταγωνιστής θα φερόταν αλλιώς...

3. Φαίνεται μυθοπλασία, παραμύθι, αλλά ειρωνικά και με πικρία το ποιητικό υποκείμενο μας περιγράφει τις δράσεις και τις σκέψεις ίσως πολλών από εμάς, και η αποφώνησή του φανερώνει πως η μέρα μας πρέπει να αρχίζει με αυτόν τον προβληματισμό. Είμαστε και εμείς που το διαβάζουμε μέρος μιας βολεμένης αγέλης ή ανήκουμε στην κατηγορία των ανθρώπων με Α Κεφαλαίο; Ωμές εικόνες, ωμή ζωή αλλά και αλήθειες που αγγίζουν βασικά θέματα της ανθρώπινης ύπαρξης μας όπως ο φόβος που ίσως στο τέλος μπορεί να δικαιολογήσει κάθε πράξη ή απραξία μας, κατά τη γνώμη μου όμως ποτέ την άσκηση βίας.

Χαϊκού: Πώς μπορεί να αξιοποιηθεί στη λογοτεχνία ως μια παιγνιώδης άσκηση Λίγα λόγια για τα Χαϊκού

Είναι ένα «ακαριαίο» ποίημα, αποτελείται από τρεις στίχους μόνο. Συνήθως ο πρώτος στίχος έχεις πέντε συλλαβές, ο δεύτερος επτά και ο τρίτος πέντε, χωρίς αυτό να αποτελεί απαραίτητα σταθερή νόρμα. Συνολικά αποτελείται από δεκαεπτά συλλαβές μόνο. Το χαϊκού είναι ποιητικό είδος που μας έρχεται από την γιαπωνέζικη λογοτεχνία. Όσον αφορά το περιεχόμενο και το θέμα του έχει τα εξής χαρακτηριστικά: Συλλαμβάνει την ουσία μια στιγμής, ενός συναισθήματος, μιας σκέψης, αποδίδοντάς τα με μια εικόνα. Είναι σαφές και περιεκτικό, χαρακτηρίζεται για την απλότητα αλλά και την ευρηματικότητά του. Χαϊκού ίσως έχουμε δημιουργήσει όλοι μας κάποια στιγμή στον γραπτό ή προφορικό μας λόγο, εκφράζοντας ένα στιγμιαίο συναίσθημα, χωρίς να το ξέρουμε! Μια μικρή απόσταση στο μέτρο μάς επιτρέπεται...

Παράδειγμα Χαϊκού και αξιοποίησή του

Λόγω της υπερβολικής συντομίας, ένα χαϊκού από μόνο του δύσκολα μπορεί να αποτελέσει θέμα προς αξιοποίηση σε μαθητικές εξετάσεις, πόσω μάλλον αν βαθμολογείται με 15 μονάδες. Γι' αυτό ο συνδυασμός τριών ή τεσσάρων χαϊκού με συναφείς εικόνες ή νοήματα που εξασφαλίζουν τη νοηματική αλληλουχία του συνολικού θέματος θα ήταν μια πρωτότυπη εφαρμογή κι εξάσκηση πάνω στους κειμενικούς δείκτες και την κριτική ικανότητα του μαθητή. Ας δουλέψουμε ένα παράδειγμα.

Χαϊκού 1^ο Το διπλανό φως
έσβησε· τώρα νύχτα,
κρύο παγωνιά.

Χαϊκού 2^ο Νύχτα· κι ενώ σε
Περιμένω, αρχίζει
Πάλι η βροχή.

(Γιαπωνέζικα χαϊκού Μιφρ. Ρούμπη Θεοφανοπούλου)

Χαϊκού 3^ο Βουλιάζει ο κόσμος
Κρατήσου, θα σ' αφήσει
Μόνο στον ήλιο.

Γιώργος Σεφερης

Χαϊκού 4^ο Έλα στο φως μου
Σκοτάδι ο βυθός σου· δεξ!
Η ανάσα μου, δική σου.

Μαρία Γεωργοπούλου

Ερώτηση: α) Ποιον κοινό νοηματικό άξονα εντοπίζετε και στα τέσσερα Χαϊκού; Να βρείτε τρεις κειμενικούς δείκτες που αναδεικνύουν το κοινό αυτό θέμα. α) Να γράψετε το προσωπικό σας σχόλιο για αυτό.

Απάντηση

α) Θέμα των ποιημάτων φαίνεται να είναι τα αντιθετικά συναισθήματα που βιώνει ένας ερωτευμένος ή μοναχικός άνθρωπος. Χαϊκού απ' τα δύο άκρα του πλανήτη, Ελλάδα και Ιαπωνία μάς δείχνουν πως τα συναισθήματα των ανθρώπων μπροστά σε συγκεκριμένες καταστάσεις ή βιώματα είναι κοινά ανεξαρτήτως φύλου ή φυλής. Η αντίθεση στα συναισθήματα σκιαγραφείται θαυμάσια στα τρία απ' αυτά τα ποιήματα: «φως»- «νύχτα»(1°), «βουλιάζει»-«κρατήσου»- «μόνο στον ήλιο» (3°), «φως»-«σκοτάδι»- «βυθός»(4°). Το β' ενικό πρόσωπο «σε περιμένω»(2°), «θα σ' αφήσει»(3°), «έλα, δες, δική σου»(4°) αποτυπώνει το νοερό ή πραγματικό διάλογο του ποιητικού υποκειμένου με το ταίρι του ή με τον εαυτό του. Μάς καθιστά κοινωνούς των συναισθημάτων του με την οικειότητα και την αμεσότητα που τα αποδίδει. Και τα τέσσερα μπορούν να είναι εσωτερικοί μονόλογοι, ως επιθυμίες, ευχές ή και πικρία, απόγνωση για τη μοναξιά που βιώνουν τα ποιητικά υποκείμενα ή την έλλειψη ανταπόκρισης. Ο εξομολογητικός τόνος του μονολόγου σε συνδυασμό με τον εικονοπλαστικό χαρακτήρα κάθε χαϊκού- καθένα τους αποτελεί μια οπτικοακουστική εικόνα, ενώ τα δύο τελευταία έχουν και κίνηση στην εικόνα που μας μεταφέρουν, δίνουν στον αναγνώστη τη δυνατότητα να ταυτιστεί ανακαλώντας παρόμοια συναισθήματα ή βιώματα. [Δόθηκαν επιπλέον από τους ζητούμενους κειμενικοί δείκτες].

β) Ένα συναίσθημα, ο έρωτας· ένα άλλο η μοναξιά· ένα τρίτο η προσμονή. Έχω ζήσει και τα τρία! Με έκαναν να φτάσω πιο γρήγορα στη γνώση του εαυτού μου, να καταλάβω τα όρια μου, κάποιος άλλος στην ηλικία μου ίσως δεν στάθηκε σταθερός ακόμα. Υπομονή! Αναρωτιόμουν αν μόνο εγώ έζησα αυτά που μόλις διάβασα και τώρα βεβαιώθηκα: κοινά τα αισθήματα για όλους, κοινές οι αντιδράσεις σ' αυτά. Γεμίζουμε, ολοκληρωνόμαστε. Συνεχίζω. Συνεχίζουμε...